

<https://doi.org/10.52256/2710-3560.98.2024.98.17>
УДК 378.378.147: [37.091.33:159.923]

Олена Мірошніченко,
доктор психологічних наук,
доцент кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти,
андрагогіки та управління,
Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир
ORCID ID 0000-0002-5712-3752
perspektiva-z@ukr.net

РОЛЬ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ОСВІТЯНСЬКОЇ СФЕРИ

Досліджується роль спрямованості особистості у розвитку соціальних компетентностей в процесі підготовки до професійної діяльності у здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей. Актуальність дослідження випливає із факту, що у процесі професійної діяльності вчителя його спрямованість постає суттєвим аспектом зазначеної діяльності. Тому одна з наріжних проблем психолого-педагогічної науки пов'язана з дослідженням сфери особистісної спрямованості учасників освітнього процесу як провідного чинника ефективності навчальної діяльності. Це, у свою чергу, передбачає вивчення розвитку соціальних компетентностей, що формують соціально-психологічну складову готовності до професійної діяльності фахівців освітнянської сфери.

Спрямованість особистості, здатної до самодетермінації, є важливим складником готовності до певної діяльності. Готовність до педагогічної діяльності розуміється як інтегральне новоутворення особистості, що зумовлює спрямованість на педагогічну діяльність. Така спрямованість виникає на підґрунті особистісного інтересу та стійкої мотивації до педагогічної діяльності, обумовлюється професійними потребами, усвідомленням соціальної значимості діяльності вчителя, а також наявністю якостей, притаманних фахівцю освітнянської сфери. Виконання професійних обов'язків педагога на високому рівні великою мірою пов'язане з розвитком соціальних компетентностей.

З'ясовано, що соціальні компетентності педагога мають складну структуру та ієрархію, а у професійній діяльності педагога мають декілька характерних особливостей, що утворюють індивідуальний комплекс, який складає систему соціальних компетентностей особистості. З метою вивчення соціальних компетентностей у здобувачів вищої педагогічної освіти було проведено дослідження спрямованості особистості за методикою В. Басса, а також прояв соціальних компетентностей у вирішенні конфліктних ситуацій за методикою К. Томаса і Р. Кілманна.

Отитування проводилось серед здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей у Житомирському державному університеті імені Івана Франка у 2023–2024 рр. Визначено, що спрямованість особистості чиняє істотний вплив на розвиток соціальних компетентностей, які можуть актуалізуватися за певних обставин.

Ключові слова: *система соціальних компетентностей, спрямованість та самоактуалізація особистості, готовність до професійної діяльності, особистість як самодетермінована сутність, внутрішня мотивація, творча активність.*

Olena Miroshnychenko. The role of personality orientation in the development of social competences in the process of training a future specialist in the educational sphere

The role of personality orientation in the development of social competences in the process of preparation for professional activity of higher education students of pedagogical specialties is investigated. The relevance of the study stems from the fact that in the process of teacher's professional activity, his/her orientation becomes an essential aspect of this activity. Therefore, one of the cornerstone problems of psychological and pedagogical science is related to the study of the sphere of personal orientation of

participants in the educational process as a leading factor in the effectiveness of educational activities. This, in turn, involves the study of the development of social competences involved in the formation of readiness for professional activity of specialists in the educational sphere.

The orientation of a personality capable of self-determination is an important component of readiness for a particular activity. Readiness for pedagogical activity is understood as an integral new formation of a personality that determines the orientation towards pedagogical activity. Such orientation arises on the basis of personal interest and sustainable motivation for pedagogical activity, is determined by professional needs, awareness of the social significance of the teacher's activity, as well as the presence of qualities inherent in a specialist in the educational sphere. The performance of professional duties of a teacher at a high level is largely related to the development of social competencies.

It has been found that the social competences of a teacher have a complex structure and hierarchy, and in the professional activity of a teacher they have several characteristic features that form an individual complex that makes up the system of social competences of a personality. In order to study the social competences of future specialists in the educational sphere, a study of personality orientation according to the method of W. Bass was conducted, as well as the manifestation of social competences in resolving conflict situations according to the method of K. Thomas and R. Kilmann.

The survey was conducted among higher education students of pedagogical specialties at the Ivan Franko Zhytomyr State University in 2023-2024. It was determined that the orientation of the individual has a significant impact on the development of social competencies, which can be relevant under certain circumstances.

Key words: system of social competences, orientation and self-actualisation of personality, readiness for professional activity, personality as a self-determined entity, internal motivation, creative activity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Політичні й економічні перетворення останніх років в Україні торкнулися всієї системи соціальних відносин, запроваджуючи відповідно нові реалії життєдіяльності в стресових умовах воєнного часу. Це призвело до таких змін у професійному та міжособистому спілкуванні фахівців, що підвищило вимоги до якостей особистості, якими мають володіти представники молоді [8].

Найперше – це можливість жити в екстремальних умовах ведення країною війни, вміння розбиратися в сучасних реаліях політики і економічних перетворень суспільства. Це передбачає толерантність, уміння визнавати за іншими відмінну від нашої точку зору, розвиток комунікативних здібностей, опанування культурною спадщиною батьківщини, вміння уникати суперечок, що можуть виникнути у колективах людей колись мирних професій [5, с. 70–82].

Нові реалії життя вимагають від сучасного спеціаліста, що працює в системі «людина-людина» відмови від диктату й певних спроб організувати тиск на особистість, вимагають толерантності і визнання гідності іншої людини, а також її видатних рис і соціальної значущості. Для сучасного спеціаліста важливою є не лише професійна компетентність, а й характерні якості керівника-лідера, який володіє соціальними компетентностями [3]. Одним з вагомих чинників соціального розвитку є здатність управляти конфліктами в процесі професійної діяльності майбутніх молодих фахівців в освітянській сфері.

Формування соціальних компетентностей передбачає цілеспрямований процес, який характеризується перманентними змінами соціальних міжособистісних стосунків і особистості в цілому. Мова може йти про такі елементи, як структура суспільства, критерії поведінки, принципи і правила організації соціума, настрої, мотиви, суспільна обізнаність особистості, її професійна життєздатність, резильєнтність. Сьогодні ці напрямки науково-педагогічної у діяльності щодо виховання і навчання майбутніх фахівців сучасного українського соціума є надзвичайно **актуальними** [2].

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Під час набуття досвіду в процесі професійної діяльності особистість стає фахівцем з притаманним йому стилем професійної діяльності, яка формується і розвивається в процесі професіоналізації. Це стосується і професій, виділених із кластерів професійної діяльності, а саме, типу «людина – людина». З поміж якостей, важливих для спеціалістів даного кластеру, особливого

значення набуває гуманістична спрямованість особистості, уважність до емоційного життя, когнітивних особливостей та характеру інших людей, уважність до їх душевної організації, креативність, вміння оцінити духовний склад іншого, можливість співчуття іншим, емпатійність, толерантність, доброзичливість, терпіння й розумінні різноманітних незвичних проявів поведінки, способу мислення і виразу почуттів людей, з якими відбувається спілкування. Такі психологічні особливості фахівця є вкрай важливою якістю для майбутнього педагога [2; 3].

Більшість сучасних науковців, що займаються проблемами професійного розвитку особистості, вважають, що життєвий і професійний успіх людини визначається не стільки високим показником IQ, скільки позитивними якостями її характеру, особистісним якостям, у тому числі, вмінням відчувати інших людей, емпатійними властивостями, дисципліною, цілеспрямованістю [2]. Всі названі якості професіонала знаходять відображення у розвитку соціальних компетентностей і професійному становленні фахівця.

Представники сучасної педагогічної науки визначають соціальну компетентність фахівця як соціальні навички особистості, які сприяють вірно притримуватися норм і правил суспільного життя [2]. При цьому, у психолого-педагогічній літературі ми розглядаємо поняття «соціальний інтелект». Він розуміється як здатність відчувати інших, розуміти їхні міжособистісні стосунки. Соціальний інтелект передбачає оцінку соціальної ситуацію і відносини людей, що задіяні у ній, надає можливість ефективно здійснити стратегію поведінки. [2, с. 380]. Все це дає можливість припустити, що в такому тлумаченні соціального інтелекту ми маємо справу саме із соціальною компетентністю, тобто людською здатністю, що базується на знаннях фахівця, його досвіді, моральних цінностях та вміннях адекватно діяти. Тобто ми звертаємося до поняття соціальної компетентності як підсумку знань і досвіду в певній галузі, у тому числі, в системі фахового спілкування у комунікативних і перцептивних сферах взаємодії [8].

Якщо проаналізувати, у чому полягає сутність соціальної компетентності, можна відмітити, що науковці розглядають її не тільки як здатність розуміти інших. Так, Л. Белова представляє концепцію, де авторка формує сім характеристик означеної компетентності особистості:

- 1) вміння приймати рішення щодо власних вчинків, почуттів і вимог;
- 2) вміння відійти від неприємних почуттів і забути про власну невпевненість;
- 3) здатність уявити для себе, як більш ефективно досягти своєї мети;
- 4) вміння відчувати бажання та інтереси інших, правильно очікувати їхніх дій та вчинків, поважати їхні права та вимоги;
- 5) аналіз соціальної сфери, в якій відбувається діяльність, визначення відповідних соціальних структур та ролі їх представників у власній діяльності;
- 6) здатність уявляти особливості своєї поведінки з урахуванням соціальних обставин, реакції оточуючих людей, узгодження з ними особистісних вимог;
- 7) звітування перед самим собою, розуміння поваги прав і вимог інших, відсутність агресивності у соціальних стосунках [1].

Як бачимо, дане визначення соціальної компетентності виступає як комплексне поняття, яке включає в себе ставлення людини до інших (як соціальний інтелект), а також формує правильне сприйняття себе й стосунки з оточуючими (як емоційний інтелект). Питаннями розвитку емоційного інтелекту у майбутніх фахівців займаються такі українські науковці, як Р. Каламаж [4], І. Пасічник [7], М. Савчин [9] та ін.

Аналіз наукової літератури показав, що дослідники, які притримуються компетентнісного підходу, включають до структури соціальної компетентності різні складові. Так, в Австрії, до таких структур включені: відповідальність за доручену справу, вміння співпрацювати у команді, ініціативність, комунікативні здібності; бельгійські науковці виділяють вміння брати участь у соціальних процесах громади, ефективність спілкування, толерантність до інших думок і дій, повага до слабших, вміння працювати у колективі; у Німеччині виділяють такі складові: єдність у соціальних питаннях, вміння вирішувати конфліктні ситуації, співпрацю, вміння діяти в команді [2].

Слідом за Л. Кайдаловою, ми вважаємо, що поняття «соціальні компетентності» означає систему компетентностей особистості, чия життєдіяльність пов'язана з життям соціуму, а саме: здатність до колективної праці, вміння вирішувати проблеми з різних сфер життя суспільства, навички толерантного ставлення до інших, володіння емпатією, розуміння соціальних і громадянських

цінностей сучасного прогресивного суспільства, навички ефективного спілкування, інноваційність у різноманітних соціальних колах, вміння використовувати адекватні ролі в суспільстві тощо [3].

Закцентуємо увагу на тому, що у представлених підходах, які ми розглядали, соціальна компетентність визначається як багатогранне поняття. Воно характеризується знаннями особистості про себе та своє соціальне оточення, умінням реалізовувати отримані знання практично. Також ці знання забезпечують професійний успіх у кар'єрі та ефективність професійно-колективної співпраці. Таким чином, на нашу думку, соціальна компетентність особистості, є найважливішою складовою професійної компетентності здобувачів вищої освіти – майбутніх професіоналів у кластері «людина-людина», оскільки в умовах постійного професійного спілкування велике значення мають вміння ефективно співпрацювати з іншими фахівцями [2, с. 377–380].

Метою статті є: в результаті емпіричного дослідження довести вплив спрямованості особистості на розвиток соціальних компетентностей в процесі підготовки майбутнього спеціаліста з освітньої сфери.

Методи дослідження. Для вирішення завдань дослідження нами використано різні методи: теоретичні – аналіз і синтез, систематизація, узагальнення психолого-педагогічної літератури; емпіричні – анкетування, педагогічний експеримент; статистичні методи для математичного узагальнення результатів експериментального дослідження.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасному освітньому просторі формування і вдосконалення соціальних компетентностей фахівців базується на принципах гуманізму та плюралізму. У зарубіжній психології гуманістичні ідеї були привнесені А. Маслоу, К. Роджерсом, Г. Шаррельманом, Д. Дьюї та ін. В основі гуманістичного підходу лежить зображення гуманістичного типу особистості, детально висвітленого в працях К. Роджерса, особистості, яка не тільки споживає культурні цінності, але й розвиває їх, особистості як самоцінності і мети, а не засобу суспільного розвитку [12].

К. Роджерс, так як і А. Маслоу, вважав, що визначальний мотив у житті людини – самоактуалізація як одне з найважливіших джерел життєвої енергії. Людина прагне до максимального виявлення власних здібностей з метою збереження й розвитку своєї особистості. Видатний представник гуманістичної психології А. Маслоу визначив авторський підхід до аналізу морально-духовних цінностей людини. Стосовно його теоретичних положень, самоактуалізація особистості існує як вроджена потенція людини, яка стає актуальною в результаті дії соціальних умов. А. Маслоу створив ієрархічну модель мотивації людини. Мотиваційна сфера особистості представлена ним п'ятьма рівнями (системами). Ієрархія потреб, за А. Маслоу, вміщує: 1) потребу в самоактуалізації; 2) потребу у визнанні й оцінці; 3) потребу в соціальних зв'язках, прихильності й любові; 4) потребу в безпеці; 5) фізіологічні потреби і запити [11]. Головною умовою самоствердження та самовиразу, здатною дати людині справжнє щастя та надати сенсу її життя, є безперервний рух вперед до реальних, суспільно та особисто значимих цілей, тобто наявність перспективи зростання особистості – цей мотив часто виступає для сучасних фахівців як основний, особливо тоді, коли професійна діяльність відбувається в екстремальних умовах (наприклад, воєнного часу).

Ми вважаємо, що самоактуалізація особистості реалізується через спрямованість, що є центральним компонентом у психологічній структурі особистості. Елементи особистості, що входять до цієї підструктури, не мають безпосередніх природних задатків і відтворюють індивідуально віддзеркалену суспільну свідомість. В. Рибалка підкреслює, що ця підструктура формується вихованням і є соціально зумовленою [8].

Спрямованість, у свою чергу, включає в себе кілька взаємопов'язаних компонентів. Компоненти спрямованості особистості та їх прояв у професійній діяльності фахівця представлені у табл. 1.

У спрямованості особистості розрізняють її рівень, широту, інтенсивність, стійкість та дієвість. Усі форми спрямованості особистості є одночасно її потребами й можуть перетворюватися на актуальні мотиви діяльності. Тому, формуючи мотиви соціальної активності майбутнього педагога, викладачеві закладу вищої освіти необхідно розібратися в такому важливому явищі, як структура та формування соціальної професійної та гуманістичної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Таблиця 1

Компоненти спрямованості особистості та їх прояв у професійній діяльності фахівця

Компоненти спрямованості особистості				
Мотиваційно-смісловий	Інформаційно-пізнавальний	Цілеутворюю - вальний	Операційно-результативний	Емоційний
Мотиви поведінки та діяльності	Пізнавальні інтереси, бажання, схильності	Ідеали, переконання, цілі, світогляд	Прагнення і воля у досягненні мети	Емоційно-почуттєва основа спрямованості

Джерело: авторська розробка

Прагненню до можливого більш сповненого самовиразу сприяє потреба у суспільному визнанні, яке виникає в процесі спілкування. Ці особливості виявляються у представників професій кластеру «людина–людина» настільки виразно й постійно, що становлять собою індивідуальний стиль соціальної поведінки у колективі, характеризують цілі, до яких прагне людина, та способи досягнення їх. Сукупність таких стійких рис становить основу характерних рис особистості – це сукупність стійких психологічних властивостей індивідуума. Вони проявляються в її діяльності та появі соціальних компетентностей, у ставленні до колективу, до інших, до власної праці, а також до навколишньої реальності та до самої себе.

Ці стосунки завжди соціально обумовлені. На них позначаються: громадсько-екологічна формація, класова та національна належність, вік, стать, професія – крізь досвід праці, пізнання та спілкування. Структура таких відношень виявляється у ставленні людини до:

а) колективу, до інших – проявляючи уважливність, принциповість, прихильність, комунікативність, терплячість, толерантність, альтруїзм, турботливість, поважливність, ввічливість або їх відсутність;

б) власної праці – проявляючи добросовісність, допитливість, ретельність, прояв ініціативи, сміливість у прийнятті рішень, серйозність, наполегливість у досягненні цілей, креативність, зацікавленість або їх відсутність;

в) навколишньої реальності – виявляючи вміння аналізувати обставини, стосунки між людьми, дбайливість, бережливе ставлення до речей, естетичні смаки або відсутність таких рис;

г) самої себе – демонструючи впевненість у власних силах, адекватну самооцінку, почуття гордості за свої досягнення, чи відсутність таких рис.

Виходячи із способу відношення до себе і до інших людей, що домінує в особистості, Б. Братусь [10] намічає 4 рівня в структурі особистості, через які проявляються соціальні компетентності людини. Вони є такими.

Перший рівень – егоцентричний. Такий рівень означає, що людина в першу чергу прагне особистої зручності, користі, престижу. Ставлення до себе як до самоцінності, до інших – лише споживче і визначається тим, допомагає ця інша людина досягти особистого успіху чи ні. Якщо допомагає досягти, то оцінюється позитивно, якщо ні – то негативно.

Другий рівень – групоцентричний. На такому рівні особистість ідентифікує себе з певною групою, і ставлення до інших формується відповідно того, належать вони до цієї групи чи ні. Група може бути як маленькою (сім'я), так і великою (народ, нація, партія тощо). Якщо інша людина належить до цієї групи, то вона варта жалості, співчуття, поваги, любові, якщо ні, то ці почуття на неї не поширюються.

Третій рівень – просоціальний, або гуманістичний. За кожною людиною визнається самоцінність та рівність у відношенні прав та свобод. Загальне прагнення особистості цього рівня – досягти таких результатів, які принесуть користь іншим, навіть «далеким», людству в цілому. Б. Братусь вважає, що тільки починаючи з третього рівня, варто говорити про формування моральності, на попередніх рівнях мова може йти лише про мораль – егоцентричну чи групову (корпоративну).

Четвертий рівень – духовний. На цьому рівні встановлюються стосунки людини з Богом, а інша людина отримує не тільки гуманістичну, але й божественну цінність.

На кожному рівні відбуваються зміни уявлень особистості про благо та щастя. При цьому існують різні ступені прийняття особистістю цих рівнів: ситуативна, стійка, особистісно – ціннісна.

Вважаємо, що спрямованість особистості є найважливішою складовою характеру. Вона виявляється певним чином через розвиток соціальних компетентностей професіонала – у визначеній позитивній або негативній оцінці ставлення людини до окремих дій і діяльності загалом інших людей і себе. Відповідність сфер відношень, спрямованості та мотивацій у структурі особистості представлено на рис. 1.

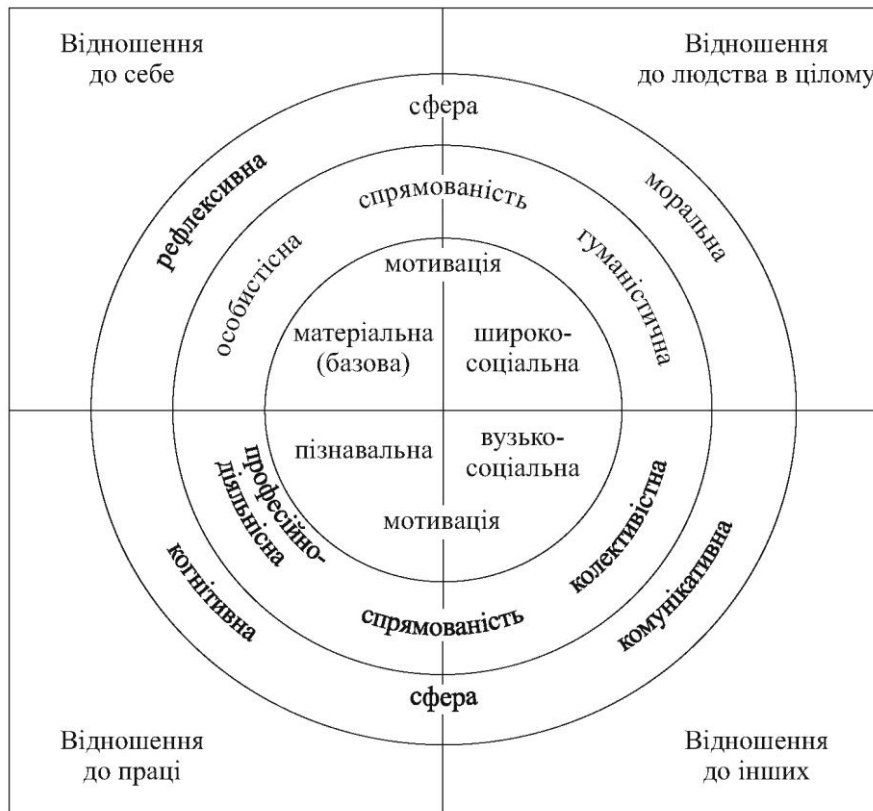

Рис. 1. Сфери відношень, спрямованості та мотивації особистості

Джерело: авторська розробка

Відповідно до матеріальних, соціальних або духовних потреб, що домінують у людини, її ціннісних установок, мотивації, інтересів і прагнень, життя наповнюється корисною діяльністю, коли фахівець невтомно працює та виконує свій громадський і професійний обов'язок навіть у складних, екстремальних умовах. Рушієм їх вчинків та поведінки у професійній сфері є професіоналізм, оптимізм, комунікабельність, почуття патріотизму, високий рівень розвитку соціальних компетентностей.

Майбутній педагог ще з навчального закладу психологічно готується до того, що вчительська професія – це не лише знання з предмету, але й уміння будувати стосунки з дітьми та колегами. При цьому важливе і усвідомлення своєї позиції в спілкуванні, і наявність елементарних умінь саморегуляції поведінки. За даними проведеного нами дослідження серед майбутніх педагогів (анкетування), найбільш популярними позиціями вчителя виявилися такі:

- «інтелектуал» (ерудит, знаюча людина, любить одержувати нову інформацію, здатний видавати нові цікаві ідеї);
- «душевна людина» (добра, чуйна, у складних життєвих ситуаціях на неї завжди можна покластися, чесна, порядна);
- «оптиміст» (людина з гумором, життєлюб, не сумує сама і не дає сумувати іншим, вміє підбадьорити, розрядити напруження в колективі);
- «організатор» (володіє прийомами організатора, вміє подати ініціативу, залучити до якої-небудь справи, вести за собою);

• «ділова людина» (чудово знає свою справу, не витрачає часу на непотрібні розмови, не втручається у справи інших, говорить лише по суті, цінує час оточуючих).

У результаті ранжування за ступенем привабливості в студентів у якості найбільш бажаної позиції серед інших перше місце займає «душевна людина», з такою хочуть спілкуватися. Для себе ж і для учнів студенти віддають перевагу позиції «інтелектуал», наслідуючи, напевне, значущість такої позиції в шкільній ієрархії. Аналогічні результати були одержані й під час перевірки цього дослідження серед учителів; вони віддають перевагу спілкуванню з чуйними та оптимістичними людьми.

На нашу думку, не останню роль у формуванні позиції «душевна людина» відіграє вміння майбутнього вчителя виходити з конфліктної ситуації. Соціальні компетентності вчителя проявляються у комунікабельності, переконливості, володінні емпатією, вмінні підкорювати власні амбіції, повазі до колег, готовності до взаємодопомоги та ін. Важливе місце займають у професійній діяльності фахівця такі показники спілкування, як психологічна сумісність, відданість обов'язку, єдність поглядів з колективом, професійне товариство, повага до правил співжиття, здатність до спілкування навіть з малоприємними людьми.

Розвиток соціальних компетентностей у студентів в межах підготовки до професійної діяльності, на наш погляд, має здійснюватися на принципах діяльнісного підходу.

Ідеї діяльнісного підходу до формування особистості і майбутнього фахівця-професіонала були закладені у працях І. Беха, І. Зязюна, Г. Костюка, І. Пасічника, В. Рибалка, М. Савчина та ін. Вони тлумачать особистість як суб'єкт діяльності, яка обумовлюється характером діяльності і формується в ній. Виходячи з ідей діяльнісного підходу, погляд на становлення професіонала можна охарактеризувати як системне особистісно-діяльнісне утворення, визначальною ознакою якого є ставлення до себе як до діяча інтерактивних подій та відносин соціумного буття.

Комунікативно-діяльнісний зріз формування соціальних компетентностей студентів педагогічних професій охоплює функціонування, які проявляються в різних видах навчальної, позанавчальної та громадсько-педагогічної діяльності. З позиції діяльнісного підходу, формування особистості майбутнього педагога ґрунтується на теорії діяльності, тому система професійної підготовки орієнтується на структуру вчительської діяльності, насамперед, на формування необхідних для цієї діяльності вмінь: проєктувальних, організаційних, комунікативних, контролю та самоконтролю та ін. Оскільки діяльність вчителя ґрунтується, передусім, на спілкуванні, до соціальних компетенцій ми відносимо характеристики організаторської та комунікативної діяльності майбутнього вчителя, особливості педагогічного спілкування.

Ми визначили «шлях» формування соціальних компетентностей фахівця – це вплив соціальної ситуації розвитку особистості через мікро-, мезо-, макросередовище на структуру особистості в цілому; а потім, у процесі надбання професійних якостей та професійної самосвідомості відбувається формування соціальних компетентностей фахівця (рис. 2).

Як бачимо, центральна роль у формуванні соціальних компетентностей майбутнього педагога належить спрямованості особистості, яка визначає сутність професійної діяльності фахівця.

Студентська молодь – така вікова категорія, коли формуються і закріплюються соціально значущі, моральні якості особистості, збагачується світогляд. Найсприятливішою є можливість самореалізації, тому процес розвитку молодшої людини, майбутнього педагога, неможливо обмежити лише аудиторними заняттями. Розвиток соціальних компетентностей фахівця – складний процес, який здійснюється під впливом багатьох чинників. Серед них помітну роль відіграє громадсько-педагогічна діяльність, спрямована на формування таких якостей, що є соціально значимими: досвід професійної діяльності під час педагогічної практики в закладах освіти, дитячих оздоровчих таборах, робота студентів в волонтерських організаціях, підліткових клубах, індивідуальна робота з дітьми з особливими освітніми потребами, з неповнолітніми правопорушниками, в молодіжних громадських організаціях. Така робота виступає ефективним засобом розвитку соціальних компетенцій майбутнього фахівця.

Стосовно спрямованості на професійну діяльність, у межах діяльнісного підходу до розвитку соціальних компетентностей, науковці виокремлюють різні види мотивації.

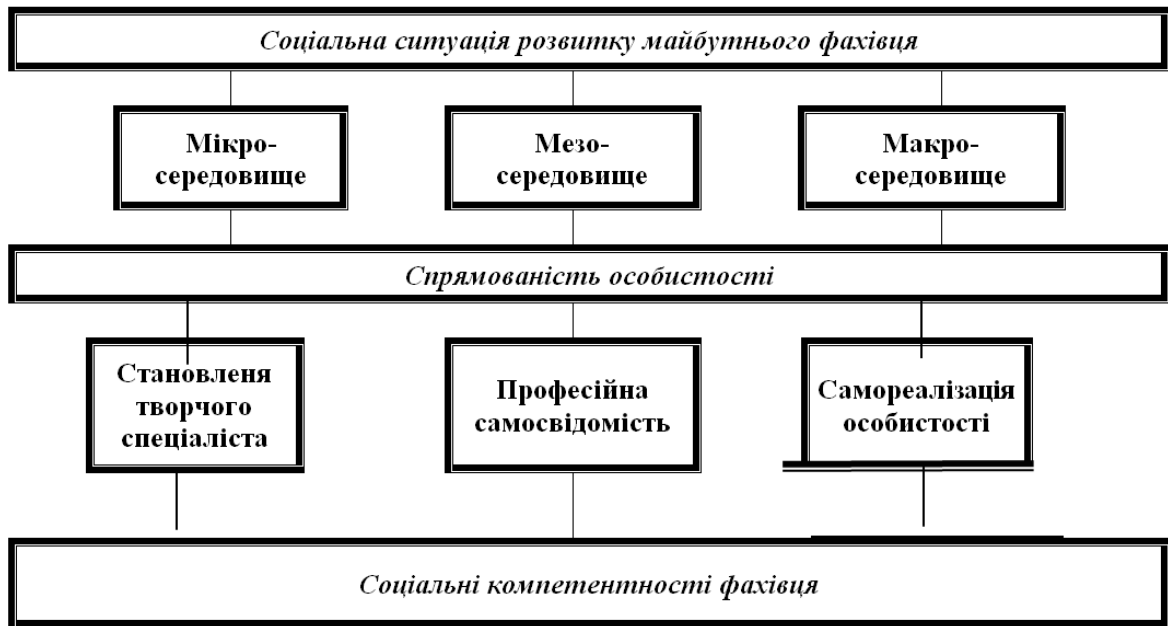

Рис. 2. Розвиток соціальних компетентностей майбутнього фахівця у середовищі
 Джерело: авторська розробка

Особистісна спрямованість мотивації утворюється перевагою мотивів власного благополуччя, прагненням до особистої першості, престижу. Такий фахівець найчастіше буває зайнятий собою, своїми почуттями та переживаннями, мало реагує на потреби людей, що його оточують: ігнорує інтереси колег чи роботу, яку виконує. У роботі вбачає, насамперед, можливість задовольнити свої потреби, не враховуючи при цьому інтереси інших співробітників.

Спрямованість на взаємні дії має місце тоді, коли вчинки особистості визначаються потребою в спілкуванні, намаганням підтримувати дружні стосунки з товаришами по роботі і навчанню. Такий фахівець проявляє інтерес до спільної діяльності, хоча може і не сприяти успішному виконанню завдання, інколи його дії навіть обмежують виконання групового завдання, а фактична допомога може бути мінімальною. Проте в екстремальних умовах життєдіяльності, наприклад, в антарктичних експедиціях українських дослідників, що було предметом наших попередніх досліджень [5; 6], така спрямованість на колектив є вирішальною у соціальній адаптації до змінених умов.

Ділова спрямованість відображає перевагу мотивів, породжуваних самою діяльністю; захоплення процесом діяльності, безкорисливе прагнення до пізнання, оволодіння новими навичками та вміннями. Зазвичай такий фахівець прагне до спілкування та домагається найбільшої продуктивності групи, а тому намагається переконати у своїх поглядах, які вважає корисними для виконання поставленої мети.

Зрозуміло, що у людини діє, як правило, не один мотив або спрямованість на професійну діяльність, а «ансамбль» мотивів. Проте вважаємо, що при формуванні соціальних компетентностей необхідно звертати увагу викладачів на розвиток у студентів ділової спрямованості як такої, що найбільш сприяє становленню професіонала.

Так, спираючись на визначені концепції спрямованості особистості, ми провели дослідження з вивчення спрямованості особистості майбутнього вчителя за методикою Б. Басса «Визначення спрямованості особистості», яка дозволяє визначити, на що більше спрямований майбутній педагог: на власну особистість, на справу, на колектив.

У дослідженні, здійсненому протягом 2022–2024 рр., взяли участь студенти Навчально-наукового інституту педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка у кількості 114 осіб. Результати вивчення спрямованості особистості в досліджуваних групах подані у табл. 2.

Таблиця 2.

Результати опитування майбутніх педагогів за методикою В. Басса
«Визначення спрямованості особистості»

Групи	Особистість	Справа	Колектив
I курс (60 студ.)	40,0% (24)	26,7% (16)	33,3% (20)
IV курс (54 студ.)	22,2% (12)	48,1% (26)	29,6% (16)

Джерело: авторська розробка

Як бачимо, пріоритети у здобувачів першого (бакалаврського) рівня на першому курсі і на випускному розставлені по різному: на першому курсі переважає спрямованість на власні потреби (40,0%), на другому місці – спрямованість на колектив, бажання згуртуватись (33,3%), і лише на третьому місці – спрямованість на справу (26,7%).

На випускному курсі бакалаврату пріоритети здобувачів змінюються: першим стає спрямованість на справу (48,1%), другим – спрямованість на колектив (29,6%), а спрямованість на власні потреби стає найменшою (22,2%). Таким чином, можемо зробити висновок, що на основі професійного розвитку майбутнього вчителя під час навчання та проходження педагогічних практик спрямованість на соціально значущий аспект професії вчителя стає пріоритетною для майбутнього педагога.

З метою з'ясування уявлення майбутніх фахівців педагогічної сфери про розвиток соціальних компетентностей ми провели анкетування, в якому взяли участь ті самі студенти Навчально-наукового інституту педагогіки з IV курсу першого (бакалаврського) рівня здобуття вищої освіти. Під час проведення дослідження студенти відповідали на одне запитання: «Які соціально-значущі якості особистості, на Вашу думку, мають бути представленими у педагога?». Якості, які учасники анкетування вважали неодмінно обов'язковими, вони помічали 3-ма балами, потрібними – 2-ма балами, бажаними – 1-м балом. На наступному етапі обробки проводилося ранжування якостей та підрахунок середнього бала кожної якості. Саме соціально-значущі якості особистості, необхідні та потрібні педагогу, ми і вважаємо представленими у соціальних компетенціях фахівця. На думку студентів, такими якостями є 18 головних якостей особистості (список якостей у табл. 3 подаємо в порядку зменшення балів). На наступному етапі дослідження студенти визначали представленість таких якостей у себе. Цей етап відбувався після педагогічної практики, де студенти набули перші професійні навички практичної роботи та зуміли оцінити себе як майбутніх фахівців.

Кількісні показники соціально значущих якостей (за 10-ти бальною системою), які студенти визначили у себе, представлені у таблиці 3.

Якості представлені у порядку важливості в рейтингу якостей, визначених на попередньому етапі.

Таблиця 3.

Показники представленості соціально-значущих якостей

№ з/п	Соціально значущі якості майбутнього вчителя	ЕГ
1.	Цілеспрямованість	5,64
2.	Працелюбність	3,86
3.	Волелюбність	6,23
4.	Організованість	4,14
5.	Професіоналізм	4,69
6.	Допитливість	4,28
7.	Гуманність	4,86
8.	Емпатія	7,27
9.	Чуйність	6,23

10.	Естетичний розвиток	5,20
11.	Активність	6,57
12.	Життєрадісність	3,73
13.	Колективізм	4,19
14.	Комунікабельність	6,87
15.	Толерантність	5,05
16.	Усвідомлення і почуття власної гідності	3,86
17.	Співробітництво	3,80
18.	Альтруїзм	3,93
19.	Середнє	5,02

Джерело: авторська розробка

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Коментуючи представленість соціально-значущих якостей у майбутніх фахівців, відмічаємо, що найбільш представленими у себе студенти вважають такі: емпатія, комунікабельність, активність, чуйність, волелюбність. Вважаємо, що визначені якості студентів педагогічних спеціальностей відповідають високим вимогам сучасності і майбутньої професії. Дані цієї методики характеризують наявність потенціалу, професійного росту майбутніх вчителів. Відзначаємо також, що провідну роль у формуванні та розвитку соціальних компетентностей майбутнього фахівця освітянської сфери відіграє професійна спрямованість особистості.

Перспективи нашого дослідження пов'язані із навчальними, а також позааудиторними формами діяльності майбутнього педагога, оскільки становлення громадянина і формування його професійної спрямованості здійснюється у процесі соціалізації в першу чергу. Провідні чинники цього процесу, які мають бути ретельно досліджені, різноманітні: освітній процес у закладі вищої та середньої освіти, громадські організації, засоби масової інформації, заклади дозвілля тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики. Харків : Вид-во НУА, 2004. 264 с.
2. Вольнова Л. М. Соціальна складова професійної компетентності студентів – майбутніх фахівців системи діяльності «людина – людина». *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : зб. наук. праць, 2010. № 7 (9). С. 376–384.
3. *Кайдалова Л. Г.* Психологічна та соціальна компетентності майбутніх фахівців: електронний ресурс / Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2009. № 4. URL: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/ppmb/texts/2009-04/09klgcfe.pdf.
4. Каламаж Р. В. Психологія становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів : монографія. Острого: вид-во НаУОА, 2009. 404 с.
5. Мірошніченко О. А. Вікові особливості психологічної готовності українських зимівників до життєдіяльності в умовах Антарктики : монографія. Житомир : Вид-во «Рута», 2023. 272 с.
6. Моїсеєнко Є. В., Мірошніченко О. А. Конфлікти та шляхи їх попередження у працюючих в умовах ізольованої групи : навч.-метод. посіб. Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2014. 174 с.
7. Пасічник І. Д. Мислення як предмет психології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка.* 2013. Вип. 25. С. 3–9.
8. Рибалка В. В. Психологія розвитку особистісної готовності педагогів до професійної діяльності : метод. реком. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2023. 160 с.
9. Савчин М. В. Загальна психологія: підручник. 2-ге вид., доповн. Київ : ВЦ «Академія», 2018. 344 с.
10. Bratus B. *Anomalies of Personality.* Adingdon: Taylor & Francis, 1990. 272p.

11. Maslow A. H. *Toward a psychology of being*. New York: D. Van Nostrand Company. 1968. 240p.
12. Rogers C. R. The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *J. of Consulting Psychology*. 1957. V. 21. P. 95–103.

REFERENCES

1. Bielova L. O. *Vykhovna systema VNZ: pytannia teorii ta praktyky*. Kharkiv : Vyd-vo NUA, 2004. 264 s. [in Ukrainian]
2. Volnova L. M. Sotsialna skladova profesiinoi kompetentnosti studentiv – maibutnikh fakhivtsiv systemy diialnosti «liudyna – liudyna». Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy : zb. nauk. prats, 2010. № 7 (9). S. 376–384. [in Ukrainian].
3. Kaidalova L. H. Psykholohichna ta sotsialna kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv: elektronnyi resurs. Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu. 2009. № 4. URL: http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/ppmb/texts/2009-04/09klgcf.pdf. [in Ukrainian].
4. Kalamazh R. V. Psykholohiia stanovlennia profesiinoi Ya-kontseptsii maibutnikh yurystiv: monohrafiia. Ostroh : vyd-vo NaUOA, 2009. 404 s. [in Ukrainian].
5. Miroshnychenko O. A. Vikovi osoblyvosti psykholohichnoi hotovnosti ukrainskykh zymivnykiv do zhyttiediialnosti v umovakh Antarktyky: monohrafiia. Zhytomyr: «Ruta», 2023. 272 s. [in Ukrainian].
6. Moiseienko Ye. V., Miroshnychenko O. A. Konflikty ta shliakhy yikh poperedzhennia u pratsiuiuchykh v umovakh izolovanoi hrupy: navch.-metod. posib. Zhytomyr: Vyd-vo Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka, 2014. 174 s. [in Ukrainian].
7. Pasichnyk I. D. Myslennia yak predmet psykholohii. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia : Psykholohiia i pedahohika. 2013. Vyp. 25. S. 3–9. [in Ukrainian].
8. Rybalka V.V. Psykholohiia rozvytku osobystisnoi hotovnosti pedahohiv do profesiinoi diialnosti. Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy, 2023. 160 s. [in Ukrainian].
9. Savchyn M. V. Zahalna psykholohiia: pidruchnyk. 2-he vyd., dopovn. Kyiv : VTs «Akademiia», 2018. 344 s. [in Ukrainian].
10. Bratus B. *Anomalies of Personality*. Adingdon : Taylor & Francis, 1990. 272p. [in English].
13. Maslow A. H. *Toward a psychology of being*. New York: D. Van Nostrand Company. 1968. 240p. [in English].
11. Rogers C. R. The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *J. of Consulting Psychology*. 1957. V. 21. P. 95–103. [in English].

Матеріал надійшов до редакції 16.07.2024